

втягується у європейську співдружність, з цілком зрозумілих причин. Причина, як бачимо, не лише у виконавцях, але й в об'єктивних умовах.

З жалем, констатуємо й те, що важко нині щось нове серйозно пропагувати, а тим більше його реалізувати у нинішній меркантильній ситуації. Не можна не бачити, що складність українсько-російської мовної ситуації посилюється надмірною меркантилізацією у сферах освіти (коли закривають українські школи, коли нагадують про непопулярність педагогічного університету серед студентів-іноземців через те, що той орієнтований на підготовку національних кадрів), науки і культури. Правда, абсурдність цього очевидна. Адже під таким кутом зору було б логічнішим, щоб у медичному, як і технічному, економічному університетах на підготовчому відділенні і в процесі навчання іноземних студентів утверджувалася саме англійська мова, а зважаючи на нівеляцію педагогічних інститутів, здебільшого трансформованих в університети, то й в останніх.

Продовжуючи ж з приводу труднощів розв'язку проблеми, скажемо: нині не тотожне мові масової комунікації (усній і писемній як варіантам мови) повсякденно-побутове мовлення, бо первинна повсякденно-побутова модель невеликої групи пралюдей нині постає загальнонародною усною й писемною діловою мовою. Зважаючи ж на це, важко визначитися у доборі лексем загальноновживаного шару лексики й термінологічної лексики, фіксованої термінологічними словниками.

Отже, треба враховувати нинішню позанаукову ситуацію й приймати позитивно вже нині започаткований компроміс між академічними традиціоналістами та модерністами в укладанні дещо оновленого розширеного варіанта тлумачного словника української мови, щоб з часом на основі поглибленого теоретичного осмислення проблематики, залучаючи колег уже названих відділів обох академічних інститутів та фонду (можливо, з часом інтегрованого у відділ лексикографії), можна було диференціювати академічні традиції укладання наукових словників і модернізованого словника живого мовлення носіїв проєвропейської України. Саме тому відзначаємо прекрасно вгадану практику збору матеріалу за корпускулами (очевидно, словосполученнями, фразеологізмами тощо), власне в аспекті тексту. І це тим більше, що на сучасному етапі, йдучи за американськими прагматистами дескриптивістами-структуралістами та генеративістами, російські, зокрема радянські й сучасні мовознавці І. О. Мельчук, Ю. Д. Апресян, прийшли до розуміння, що лише укладанням тематичного словника проблему автоматичного тематичного словника (як це думав Ю. М. Караулов) не розв'язати, а кінцевою метою прикладної лінгвістики уже бачиться розв'язок останньої. Як не дивно, але на основі аналізу сполучуваності морфем це фактично робить традиціоналіст Є. А. Карпіловська, уклавши морфемний словник української мови (Карпіловська 1988). Між іншим, що ж ідею стосовно паремій та ширшого тексту реалізує С. С. Єрмоленко у докторській дисертації та монографії (Єрмоленко 2006).

ЛІТЕРАТУРА

1. Балог В.О. Нові актуалізовані слова та значення. Словникові матеріалом (2002-2010). – Кер. проекту й відп. ред. О.М. Тищенко, авт. колектив: В.О. Балог, Н.С. Лозова, Л.О. Тищенко, О.М. Тищенко [Інститут української мови НАН України]. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 280 с.
2. Єрмоленко С.С. Мовне моделювання дійсності і знакова структура мовних одиниць: Монографія / С.С. Єрмоленко. – К., 2006. – 384 с.
3. Карпіловська Є.А. Словник афіксальних морфем української мови / Є.А. Карпіловська. – К., 1998.
4. Словник української мови у двадцяти томах. Том перший. А-Б. \ Укл.: Л.Л. Шевченко, В.В. Чумак, Г.М. Ярун, І.В. Шевченко, О.В. Бугаков, О.В. Білоноженко. – К.: Науково-виробниче підприємство / Видавництво “Наук.думка” НАН України, 2010. – С. 6-66.

УДК 811.161.2 (=161.1)'373.72 – 115

МІНІМАЛЬНІ ІДІОМИ У ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ СИСТЕМАХ УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ МОВ: ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТ

Зубець Н.О., к. філол. н., доцент, Кузнецова А.О., студентка

Запорізький національний університет

У статті розглянуто специфічні особливості зазначених стійких мовних одиниць на матеріалі двох близькороднених мов – української та російської.

Ключові слова: фразеологізм, ідіома, близькороднені мови, національно-культурна специфіка, фразеологічна картина світу.

Zubeц H.A., Kuznetsova A.A. МИНИМАЛЬНЫЕ ИДИОМЫ В ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ СИСТЕМАХ УКРАИНСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ: СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АСПЕКТ/ Запорожский национальный университет, Украина.

В статье рассматриваются специфические особенности обозначенных устойчивых языковых единиц на материале двух близкородственных языков – украинского и русского.

Ключевые слова: фразеологизм, идиома, близкородственные языки, национально-культурная специфика фразеологическая картина мира

Zubets N.O., Kuznetsova A.O. MINIMUM IDIOMS IN PHRASEOLOGICAL SYSTEMS OF UKRAINIAN AND RUSSIAN LANGUAGES / Zaporizhzhya State University, Ukraine.

The specifics of stable linguistic units of cognate languages (Ukrainian and Russian) are considered in the article.

Key words: phraseologism, idiom, cognate languages, national and cultural specific, phraseological picture of the world.

Фразеологія кожної мови є не лише її окрасою, а й невичерпним джерелом для наукових досліджень. У жодній з мов кількість стійких зворотів точно не встановлена, бо фразеологія – відкритий клас мовних одиниць, саме тому науковці вдаються до все нового окреслення меж фразеологічних ресурсів, до нових аспектів їх розгляду.

На сучасному етапі розвитку науки український фразеологічний фонд активно вивчається у межах утвореної ним розгалуженої системи. Зберігаються такі традиційні аспекти, як виділення й вивчення структурно-семантичної парадигми, стилістичного функціонування вузьких мікросистем (М.Алефіренко, Ю.Кисельов, Л.Шевченко та баг. ін.), розгляд компонентного складу фразеологізмів (Н.Бабич, Т.Вільчинська, М.Скаб, Л.Ткач). У зв'язку з розширенням об'єктів уваги вчених, нових парадигм лінгвістичних досліджень з'явилися праці, присвячені концептуальному аналізу фразеологічних одиниць (М.Бігусяк, М.Олійник, В.Ужченко). Дедалі частіше інтереси науковців спрямовуються до вивчення різномовних стійких сполучень, у зв'язку з чим здійснюється їх порівняльний і контрастивний аналізи. Є багато досліджень, у яких українські фразеологізми зіставляються зі стійкими сполученнями слів романських, германських, східних і, звичайно, слов'янських мов (Я.Баран, А.Емірова, О.Забуранна, З.Коцюба, О.Левченко, М.Шевчук-Черногородова та ін.). Ознайомлення з цими працями корисне не лише для більш чіткого уявлення про культуру, менталітет різних народів, а й для збереження, розвитку, відродження мов нетитульних націй, які опинилися за межами своєї країни або зазнали дискримінаційної політики з боку тоталітарних режимів.

Достоїнною базою для сучасних дослідників у сфері українсько-російських фразеологічних зв'язків стали фундаментальні праці Б.Ларіна, В.Мокієнка, О.Юрченка, В.Коваля, Б.Алефіренка [1; 5; 6; 7; 14]. Однак спеціально зіставлення українських і російських фразеологізмів на прикладі такого структурного розряду як мінімальні одиниці ще не проводилося. З огляду на це вважаємо наше дослідження актуальним і новим.

Метою нашої розвідки є зіставлення мінімальних одиниць фразеології двох східнослов'янських мов у семантичному, структурно-граматичному й компонентному аспектах для встановлення їх національної специфіки, а також для доповнення цілісної фразеологічної картини світу двох етносів, які мають "спільну історію розвитку і боротьби, проживання в межах однієї держави" [13, с. 4].

Спираючись на сформовані в лінгвістиці теоретичні засади, уніфікуючи предмет дослідження, у фразеологічному фонді української мови виокремлюємо велику групу стійких сполучень слів, структуру яких становлять один (або два) службові й один повнозначний компоненти, що характеризуються цілісним (ідіоматичним) значенням, сталим, відтворюваним за традицією компонентним складом, і вступають у парадигматичні й синтагматичні відношення (*в соку, до останнього, під градусом, про мене, від лукавого, за трьох, для годиться, за так, на ура, хоч плач, не клеїться, ні крихти, як писанка* і т.д.). Спостережено, що в українській мові кількісно найбільшими групами з-поміж них є приєдниково-відмінкові моделі й конструкції з частками *не, ні*. У нашій картотеці налічується понад тисячу таких зворотів.

Вивчати такі одиниці вчені почали понад сто років тому. Уперше на них звернув увагу І.Срезневський. Він зауважив, що ще з давньоруської доби збереглася значна кількість стійких висловів, утворених за допомогою прийменників. Частина з них, які пишуться разом і є нерозкладними складними словами, учений вважав прислівниками (*вброд, вночи, позади*), іншу частину, "...які ніхто і не зважиться писати разом" [цит. за 4, с.7], відніс до фразеологізмів (*без ума, без сомнення, в упор, при случає, про запас, без Бога, без душі, без конца, до полудня, до потопа, по любови, по пути* та ін.). Сучасний український дослідник П.Білоусенко в результаті

аналізу пам'яток, словників давньоруської та староукраїнської мов зафіксував певну кількість зворотів, у складі яких трапляються іменники неповної парадигми, що виконували спеціалізовану (переважно обставинну) функцію в умовах “дефіциту” іменників з потрібним значенням у давньоруській мові XI ст. Саме тоді виникла потреба в заміні безприйменникових конструкцій прийменниковими, які більш точно й диференційовано означили функції, що раніше виконували переважно відмінкові форми [3, с. 114]. Російський фразеолог В.Мокієнко пов'язує виникнення багатьох стійких сполучень такої структури (*под боком, под носом, с головою, по уши, до колен, до пят*) з давньою слов'янською звичкою вимірювати навколишні частинами тіла [7, с. 73]. Усі ці дані дають підстави вважати, що переважна більшість мінімальних стійких зворотів мали класичну фразеологічну структуру словосполучення або речення, компоненти якого, втративши своє пряме лексичне значення, творять цілісне значення з різним ступенем метафоризації, ще частина – утворилися в результаті стиснення або скорочення первинних фразеологізмів. Однак наявність у багатьох із них обставинного значення, тяжіння до абстрагованої семантики призвело до віднесення їх окремими дослідниками до прислівників (М.Шанський, С.Гаврин, І.Аничков, Л.Халваші).

Ознайомлення з реєстрами фразеологічних словників слов'янських мов показує, що цей структурний різновид усталених зворотів наявний практично в усіх слов'янських мовах. Незважаючи на те, що більшість українських і російських науковців визнають існування таких стійких сполучень, відносять їх до фразеологічних зворотів, все ж спільні погляди вчених на ці мовні утворення остаточно не сформувалися. Досі відсутні єдині принципи подачі їх у словниках, не прийнято остаточного терміну на позначення таких одиниць. Нами зафіксовано більше десяти їх назв. Найбільш уживані з-поміж них – мінімальні фразеологізми (хронологічно найперший термін, уведений П.Лекантом у кінці 60-их років XX ст.), мінімальні одиниці фразеології, одновершинні фразеологізми, прийменниково-відмінкові конструкції, мінімальні фразеологізми із заперечними частками, лексико-граматичні фразеосполучення, мікроідіоми, фразеологізми-словоформи. Більшість цих термінів уведена в науковий обіг російськими вченими, в результаті активного дослідження ними таких одиниць упродовж 70 – 90-их років XX ст. (А.Емірова, В.Істоміна, Ю.Рухлов, С.Трухіна, О.Беляєва, Ж.Зубова, М. Палевська). В україністиці аж до 90-их років XX ст. такі конструкції не були предметом спеціальних досліджень, а розглядалися принагідно під час розробки інших проблем фразеології. Обстеживши природу й особливості двох найбільш частотних і продуктивних моделей – прийменниково-відмінкових сталих зворотів і конструкцій із заперечними частками, зауваживши найвищий ступінь злитості деактуалізованих повністю або частково компонентів і виникнення нестандартного, навіть “екзотичного” значення при компактній структурі, зумовило обрання нами робочого терміну “мінідіома” [4]. Ми вважали за необхідне зберегти термін “ідіома”, який найчастіше вживається як видове позначення фразеологічних об'єктів, загальна семантика яких не є сумою значень компонентів і які дослівно не перекладаються на інші мови.

На думку Н.Бабич, проблемність у вивченні таких конструкцій можна зняти, якщо “реконструювати їх первинні форми, тобто визначити етимологію” [2, с. 13]. Ми приєднуємося до цієї думки стосовно найдавніших за походженням зворотів. Однак вважаємо, що кроком до розв'язання цієї проблеми може також послужити зіставне дослідження мінідіом, зокрема у близькоспоріднених мовах, якими є українська й російська. Таке дослідження дозволить краще й детальніше вивчити систему цих мов, у т. ч. і фразеологічну, виявити їх специфіку й типологічні закономірності на прикладі ідіоматики.

Перегляд найголовніших фразеологічних, тлумачних словників української й російської мов [8-12] показує, що частка мінімальних ідіом у них досить вагома – до 10%. Переважають прийменниково-відмінкові моделі й конструкції з частками *не, ні*. У російських джерелах так само, як і в українських, спостерігаються розходження щодо встановлення “носія фразеологічності” у компонентному складі таких фразеологізмів: одні словники фіксують фразеологічні одиниці *брать на арапа, бубнить под нос, висеть на шею, на своем веку, по самую завязку, под самым носом*, а інші – *на арапа, под нос, на шею, на веку, по завязку, под носом*.

При зіставленні мінімальних ідіом двох названих мов виявлено різні типи міжмовних фразеологічних еквівалентів.

До першої групи (60% від зафіксованих) віднесемо абсолютні еквіваленти – фразеологізми, які мають у зіставлюваних мовах однакове значення, образну основу та ізоморфну морфолого-синтаксичну структуру. З-поміж них – мінідіоми, відомі ще з давньоруської мови, як-от: *въ очи* – ‘в очі, прямо, у присутності’; *до сыти* – ‘багато’; *въ веки* – ‘назавжди’; *бес престани* – ‘постійно’; *безъ вести* – ‘таємно’ та ін. У складі окремих мінімальних ідіом-повних еквівалентів є іменники неповної парадигми (*заріз, розгон, замороз*), які активно функціонували в давньоруську добу, а також з'явилися в зіставлюваних мовах пізніше унаслідок інтенсифікації процесів утворення іменників на зразок давніх. У сучасній українській мові це вирази *до зарізу, в(на) розгоні, до заморозу* і в російській *по зарез, в разгоне, до замороза*, а також одиниці пізніших періодів: *на пролом, на відкуп, на показ, без передыху* (укр.) – *на пролом, на откуп, на показ, без передыху* (рос.). В обох мовах для вираження певних комунікативних намірів мовці часто використовують мінімальні фразеологізми

відповідних моделей. Панівна їх більшість входить до антропометричної сфери й торкається внутрішніх і зовнішніх рис людини, обставин її існування, наприклад: *на бігу – на бегу, з гаком – с гаком, за душею – за душой, до зубів – до зубов, в лоб – в лоб, за плечима – за плечами, на брата – на брата, на людях – на людях*. На сучасному етапі мініїдіоми, що виникають обох мовах, мають повну відповідність: *в генах, в крові, до посиніння, під ключ, у претензії* – в українській, *в генах, в крові, до посинення, в претензии* – у російській мовах. Високий ступінь міжмовної фразеологічної еквівалентності спричинився не лише мовними, а й позамовними чинниками – багатомовні політичні, економічні, й культурні зв'язки України й Росії.

У другу групу виокремлюємо часткові еквіваленти (25% у картотеці), які при тотожній семантиці мають відмінності у плані вираження. Це можуть бути міжмовні фразеологічні варіанти, типу *на розрив – на разрыв, до душі – по душе, до лиця – к лицу, не по роках – не по годам; у боргу – в долгу, на смак – по вкусу*; і синоніми, які виділяються або структурно-семантичною частковою ідентичністю, на зразок *не сьогодні-завтра – не нынче-завтра, з часом – с годами, до душі, до любові – по сердцу, під чоботом – под каблуком*, або функціонально-семантичною еквівалентністю, як-от: жарт. укр. *з дуриною* і згруб. рос. *с придурью*, уроч.-піднес. укр. *на забудь* і рос. піднес. *на память*, укр. жарт. *під хмільком* і рос. піднес. *во хмелю*. Як можна помітити, в еквівалентах-синонімах двох мов простежується часткове розходження в образах.

Третю групу складають безеквівалентні мінімальні ідіоми (15%). В основі лінгвокультури, окрім загальних, універсальних рис, знаходяться національно-специфічні особливості, які відображають менталітет і систему цінностей національних спільнот. Привертають особливу увагу безеквівалентні російські ідіоми, які відображають специфічне бачення світу, несуть інформацію про унікальні особливості менталітету росіян. Наприклад, окремі звороти виникли у зв'язку з певними народними обрядами, традиціями, святкуваннями (*с кондачка, от печки – 'спочатку'*), інші позначають стан чи особливу поведінку людини (*на взводе 'у стані сп'яніння, не по ноздре 'не подобається, на побегушках 'для незначних послуг, неважких доручень, в пику 'назло, щоб зробити капость, на карачки 'водночас стати, спуститися на обидві руки і ноги'*).

У числі українських безеквівалентних ідіом – кілька субстантивованих предикативів, досить прозорих за семантикою (*за будь-здоров, за простибіг, на забудь*). Мініїдіоми з особливими формами повнозначних компонентів (*від щедрот, з перчиком, не хибне, до вітру, при надії, ані руш, на шабатурку, не з лопуцька*), передають доброту, щирість намірів, відкритість українців, але для розуміння цих зворотів необхідні фонові знання про фрагменти дійсності, притаманні відповідній мовній спільноті. Одна із національно-специфічних рис української мови – функціонування значної кількості мініїдіом, що мають у своєму складі іменники, які у вільному вжитку не використовуються або ситуативно обмежені й утворені переважно нульовою суфіксацією, на зразок давніх (*виплат, відруб, відчеп, поспіх, принука, притиск, розсуд – на виплат, на відрубі, на відчепі, на поспіх, з принуки, з притиском, на розсуд*), хоча деякі з них наявні і в російській мові (пор. *на откуп – на відкуп, на вырост – на виріст, в обрез – в обріз, на привязи – на прив'язі, до упада – до упаду*); або за допомогою суфіксів (*довідки, пересипка поживок, скрипок, виднота, сподіванка, терпець – на довідки, у пересипку, на поживок, з скрипком, на видноті, у сподіванці, над терпець*).

Отже, знакова й текстова природа мінімальних ідіом української та російської мов надає їм статусу особливих мовних знаків, які підтримують антропологічну парадигму, що розвивається в сучасних науках гуманітарного циклу. Невід'ємним складником мовних картин світу названих етносів є не просто фразеологічна, а ідіоматична картина світу, за допомогою якої транслюються еталони й стереотипи національної культури. Ідіоматика будь-якої мови – дзеркало, в якому лінгвокультурна спільнота ідентифікує національну самосвідомість.

Зіставний аналіз ідіоматики української й російської мов дозволяє детальніше вивчити їх системи в минулому, надійно інтерпретувати факти на сучасному етапі розвитку. Крім цього, такі дослідження мають практичне значення: вони можуть бути корисними при укладанні посібників та словників (фразеологічних і перекладних).

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н.Ф. Поэтическая энергия слова. Синергетика языка, сознания и культуры / Н.Ф. Алефиренко. – Москва: Академия, 2002. – 394 с.
2. Бабич Н.Д. Проблема фразеологічності конструкцій “службове слово+повнозначне” у слов'янських мовах / Н.Д. Бабич // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И.Вернадского. – Том 20(59). – № 6. – Симферополь, 2007. – С. 8-14.

3. Белоусенко П.И. О происхождении и сущности некоторых фразеологизмов в русском и украинском языках / П.И.Белоусенко // Филологические науки. – 2003. – № 3. – С. 113-118.
4. Зубець Н.О. Мінімальні ідіоми в українській мові: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук зі спец. 10.02.01 – українська мова. – Дніпропетровськ, 1997. – 170 с.
5. Коваль В.И. Восточнославянская этнофразеология: деривация, семантика, происхождение / В.И. Коваль. – Гомель, 1998. – 213 с.
6. Ларин Б.А. История русского языка и общее языкознание / Б.А. Ларин. – Москва: Просвещение, 1977. – 223 с.
7. Мокиенко В.М. Славянская фразеология / В.М. Мокиенко. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высшая шк., 1989. – 287 с.
8. Словарь современного русского литературного языка: в 17 томах. – М.: Просвещение, 1977-1983.
9. Словник української мови: в 11 т. – К.: Наук. думка, 1970-1980. – Т.1-11.
10. Словник фразеологізмів української мови / В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк, В.В. Дятчук, Н.М. Неровня, Т.О. Федоренко. К.: Наук. думка, 2003. – 1104 с.
11. Олійник І.С., Сидоренко М.М. Українсько-російський російсько-український фразеологічний тлумачний словник / І.С. Олійник. – Харків: Прапор, 1997. – 462с.
12. Фразеологический словарь русского языка / Под ред. А.И. Молоткова. – М.: Сов. энцикл., 1967. – 544 с.
13. Черторизька Т.К. Динаміка взаємодії і взаємозбагачення української і російської мов / Т.К. Черторизька // Мовознавство. – 1982. – № 3. – С. 3-9.
14. Юрченко О.С. Формування фразеологічного фонду української літературної мови (кінець XVIII – поч. XIX ст.) – Харків: Вища шк., 1984. – 208 с.

УДК 811.161.2'373.611

МОРФОНОЛОГІЧНІ МОДЕЛІ І MORFOHOЛОГІЧНІ КЛАСИ ВЕРБАЛЬНИХ ПОХІДНИХ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Зюзькіна Г.М., здобувач

Кіровоградський державний педагогічний університет імені В. Винниченка

У статті розглянуто морфонологічні особливості морфем, подано характеристику морфонологічних явищ, зафіксованих при словотворенні вербальних похідних іншомовного походження, встановлено морфонологічні моделі і морфонологічні класи зазначених дериватів.

Ключові слова: морфонологічні явища, вербальні похідні іншомовного походження, морфонологічні моделі, морфонологічні класи.

Зюзькіна Г. Н. MORFOHOЛОГІЧЕСКИЕ МОДЕЛИ И MORFOHOЛОГІЧЕСКИЕ КЛАСЫ ВЕРБАЛЬНИХ ПРОИЗВОДНЫХ ИНОЯЗЫЧНОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ / Кировоградский государственный педагогический университет имени В.Винниченка, Украина.

В статье рассматриваются морфонологические особенности морфем, предлагается характеристика морфонологических явлений, зафиксированных при словообразовании вербальных производных иноязычного происхождения, выявлены морфонологические модели и морфонологические классы указанных дериватов.

Ключевые слова: морфонологические явления, вербальные производные иноязычного происхождения, морфонологические модели, морфонологические классы.

Zyuzkina H. M. MORPHONOLOGICAL MODELS AND MORPHONOLOGICAL CLASSES OF DERIVED BORROWED VERBS / Kirovohrad State Pedagogical University named after V. Vynnychenko, Ukraine.